

Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü ve Antalyalı Halil Salim'in Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî İsimli Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme

Travel Book Culture in The Ottoman Empire and an Evaluation of a Booklet Titled Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî

Mustafa Kemal Sincer¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Kemal Sincer (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mkemalsincer@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2765-2669

Başvuru/Submitted: 26.06.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
03.02.2021
Kabul/Accepted: 13.02.2021

Atıf/Citation: Sincer, Mustafa Kemal.
"Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü ve
Antalyalı Halil Salim'in Anadolu ve Rumeli'ye Bir
Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî İsimli
Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme.", *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
10, 1 (2021): 107-132.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.005>

ÖZ

İnsan yeni yerler görme ve yeni kişiler tanıma arzusunu taşıyan bir varlıktır. Bu yeni yüzler ve mekanlar görme çabasını çoğu birey, fikir dünyasını zenginleştirmenin ve özgün bir şeyler üretme gücünü geliştirmenin anahtarı sayar. Seyahat kavramı bugünkü turizm anlayışından farklı olarak değerlendirilirse, bu seyahatlerde öğrenilenlerin kağıda dökülmesiyle oluşan seyahatnâmeler de insanların, çağın önemli uygarlıklarının önemli şehirlerine yaptıkları gezileri içermelidir. 19. ve 20. yüzyıllarda seyahatnâmelerin sayısında bir artış görülmeye başlamıştır. Ulaşımın yaygınlaşması ve kolaylaşması ile basın yayın faaliyetlerinin gelişmesi bir araya gelince gözlemlenen bu artış, hem tarihçilerin hem de edebiyatçıların bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Özellikle yolculuğun esas alındığı seyahatnâmelerin 19. yüzyılın ortalarıyla birlikte neşredilmeye başladığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl boyunca yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde Osmanlı topraklarında artan ulaşım ve konaklama imkânları, bazı okuryazar Osmanlıları sık sık seyahatlere çıkmaya ve bu seyahatler esnasında gördüklerini kaleme almaya yöneltmiştir. Bu çalışmada bu durumun örneklerinden biri olan Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî başlıklı risale, Osmanlı'da seyahatnâme kavramı ve kısaca bu kavramın geçirdiği evrelerle birlikte değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Seyahat, Seyahatname, Anadolu, Rumeli, Dedeâğaç, Burdur

ABSTRACT

Human beings have a desire to see new places and meet new people. Most people consider this desire the key to the enrichment of their intellectual world and the progress of the power of producing genuine experiences. If the idea of travel is evaluated differently from that of tourism in the present day, the travelogues that are produced by writing the experiences of those

travels will contain the evaluations of people's travels to the cities of the significant civilizations of the century. An important increase was seen in the number of travelogues in the 19th and 20th centuries. This increase because of travel becoming widespread and the ease of transportation and progress in publishing activities led historians and the literati to focus on this field, particularly as travelogues started to be published in the mid-19th century. The improved transport and accommodation opportunities, with the help of technological developments in the Ottoman Empire, meant that some literate Ottomans began to travel more and write about their trips. In this paper, one of the examples of this situation, a booklet called *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî*, will be discussed with the development of travelogues in the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Empire, Travel, Travel book, Anatolia, Rumelia, Dedeâğaç, Burdur

EXTENDED ABSTRACT

Human beings have a desire to see new places and meet new people. Most people consider this desire the key to the enrichment of their intellectual world and the progress of the power of producing genuine experience. If the idea of travel is evaluated differently from that of tourism in the present day, the travel books that are produced by writing the experiences of those travels will contain the evaluations of people's travels to the cities of the significant civilizations of the century.

An important increase was witnessed in the number of travel books in the 19th and 20th centuries. This increase was because travel was becoming widespread and the ease of transportation and progress in publishing activities forced historians and the literati to focus on this field, particularly the travel books that were starting to be published in the mid-19th century.

After the establishment of the Translation Office, many texts began to be translated into Ottoman Turkish. Ahmet Mermi Efendi, one of the translators of the Sultan Abdulhamid II era, translated numerous travel books at the command of the Sultan.

There have been different views on using travel books as historical sources. Travelers recorded the things that were interesting to them. Sometimes they used an exaggerated writing style and sometimes they quoted the opinions of the people who had visited a location previously. Therefore, it could be identified clearly who is talking about their own experiences and who is quoting others' opinions. If historians could distinguish the true or false information in the travel books, travel books could be used in historical studies as sources.

The improved transportation and accommodation opportunities, with the help of technological developments in the Ottoman Empire, meant some literate Ottomans began to travel more and write their evaluations of their trips. In this paper, one of the examples of this situation, a booklet titled *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî*, will be discussed with the development of travel books in the Ottoman Empire. The transcription of the text is attached at the end of this paper.

We do not have any information about Antalyalı Halil Salim, the author of the aforementioned work. It does not have classical travel book properties, and it is categorized as a booklet because of the extent of its content. The author mainly uses plain language except in a special part that sings the praises of Sultan Abdulhamid II.

Halil Salim talks about the specialties of the places he visited and the events that he lived through during his travels in his travel book, which is 23 pages long. It has to be said that 23 pages are insufficient because he talks about so many places, such as Dedeğaç, İnoz (Enez), İzmir, Aydın, Dinler-Kinler, and Burdur. The reason for this situation is that his stay in some of those places was short. Although Burdur is a place that the author passed through many times compared to other places, he did not describe it in detail.

Halil Salim's work could be classified as travel notes prepared for a newspaper rather than a travel book because it contains superficial information about the historical and geographical properties of the places he visited, yet detailed information about social life. Halil Salim also evaluated progress in urbanization, architecture, transportation, and education in the Ottoman Empire and tried to emphasize that the state was in a progressive mode. This work could be used as a source for determining the sociocultural characteristics of the cities and towns discussed in the text.

Giriş

Osmanlı Devleti zamanında kaleme alınan seyahatnâmelerin sayısı oldukça fazladır. Özellikle, 19. yüzyılda ulaşım, konaklama ve neşriyat imkanlarının artması ve yaygınlaşması, Osmanlı vatandaşlarının bir kısmının daha fazla seyahate çıkmalarına ve bu gezilerini kaleme alarak seyahatnâme türünde bolca eserler vermelerine imkan tanımıştır. Bu çalışmada, öncelikle, seyahatnâme kavramı ve Osmanlılarda seyahatnâme yazını incelendikten sonra Antalyalı Halil Salim tarafından kaleme alınan *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli risale değerlendirilecektir. Çalışmanın sonunda ek olarak adı geçen risalenin transkripsiyon metni yer almaktadır.

1. Seyahatnâme Kavramı ve Osmanlılarda Seyahatnâme Kültürü

Seyahatnâme kelimesi, Arapçada *gezmek*, *gezi* anlamına gelen *seyâhat* ile Fars dilinde *risâle*, *mektup* manasında kullanılan *nâme* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş ve *gezi mektubu*, *gezi eseri* şeklinde tanımlanabilecek bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.¹

Kelime anlamının dışında, seyahatnâmeler hakkındaki anlamsal yorumlamaların kişiden kişiye değişiklik gösterdiği görülmektedir. Seyahatnâme teriminin tarihsel gelişimi de farklılıklar göstermektedir. Türk, Fars ve Arap edebiyatlarında sıklıkla örneklerine rastlanan bu eserlerin, zaman içerisinde *Risâle*, *Rihle*, *Nevâdir*, *Acâyib*, *Garâyib*, *Ruznâme*, *Menzilnâme* gibi adlar taşıdıktan sonra Seyahatnâme ismini aldığı söylenebilir.² Houari Touati de 8.yüzyıldan 12.yüzyıla kadar, bilgi peşinde seyahat etmek anlamına gelen *rihle* kelimesinin seyahatnâme sözcüğünün başlangıcı olarak kabul etmektedir.³ İbn Fadlan'ın, Halife Muktedir devrinde Volga Bulgarlarına gönderilen elçi heyetinde bulunup kaleme aldığı ve gördüğü Türk boyları hakkında detaylı bilgiler verdiği seyahatnâmesinin adı da *el-Rihle*'dir.⁴ Bu eser aynı zamanda büyük Türk tarihçisi A. Zeki Velidi Togan'ın da Viyana'daki doktora çalışması olmuştur.⁵

İnsan, yeni yerler görme ve yeni insanlar tanıma arzusunu taşıyan bir varlıktır. Bu yeni yüzler ve mekanlar görme çabasını çoğu birey, fikir dünyasını zenginleştirmenin ve orijinal bir şeyler üretme gücünü geliştirmenin anahtarı sayar. Seyahat kavramı bugünkü turizm anlayışından farklı olarak değerlendirilirse, bu seyahatlerde öğrenilenlerin kağıda dökülmesiyle oluşan seyahatnâmeler de, insanların, çağın önemli uygarlıklarının önemli şehirlerine yaptıkları gezileri içermelidir. Marco Polo, İbn Batuta, İbn Fadlan ve Evliya Çelebi gibi bu alanda eserler veren dünyanın öne çıkan seyyahlarının eserleri bu bakış açısıyla değerlendirilir.⁶

1 Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", *İslam Ansiklopedisi*, c.37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 9.

2 Mahmut Ak, "Evliya Çelebi", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009), 426.

3 Hamza Yakar, *Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2013), 14.

4 Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 7.

5 Tuncer Baykara, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *İslam Ansiklopedisi*, c.41, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 209.

6 Baki Asiltürk, "Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.9, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 100.

İlk dönem coğrafyacıların bir kısmının aslında birer seyahatnâme yazarı olduğunu söylemek de doğru olacaktır. 10. yüzyılda, Muhammed b.Mûsâ el-Hârizmî'nin *Kitâbü Şûreti'l-arz* ve İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik* isimli eserleriyle, daha çok hikâye tarzı anlatımlarla başlayan bu süreç, İbn Battûta ile yepyeni bir boyut kazanmıştır. Battûta, gördüğü yerlerin coğrafi özelliklerini belirtmenin yanında, orada yaşayan insanların sosyal hayat, din ve geleneklerinden de bahsederek hazırladığı *Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâ'ibi'l-emşâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr* adlı telifi türünün en önemli eserlerinden biridir.⁷

Osmanlı Devleti döneminde, Türklerde de bir seyahatnâme kültürü oluşmaya başlamıştır. 1506-1508 yılları arasında Çin'e varan seyahatini, *Kânûnnâme-i Hutâ ve Hotan ve Çin ve Maçin* isimli eserinde Farsça olarak yazan Ali Ekber Hıtâyî ile *Acâibnâme-i Hindistan* adlı kitabında Hindistan'a yaptığı yolculuğu konu alan Ahmed b.İbrahim et-Tokadî, Osmanlı Devleti'nde seyahatnâme türünün ilk müellifleri olarak değerlendirilebilir.⁸ Ali Ekber Hıtâyî'nin *Hıtâyînâme* olarak da bilinen eseri hem Yavuz Sultan Selim'e hem de Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.⁹

Fransız tarihçi Nicolas Vatin, Osmanlı'da yazılan ve seyahatnâmelerin bir alt türü sayılabilecek Menâzîlnâmeler ve Gazavât-nâmeleri, kısıtlı bir resmi tarihçilik olarak gördüğünü ifade etmiştir. Vatin'e göre Evliya Çelebi'den önce seyahatnâme türünde sayılabilecek eserler Tokadî'nin *Acâibname-i Hindistan*'ı, Seydi Ali Reis'in *Mir 'âtü'l-memâlik*'i ve yazarı bilinmeyen *Vâkı'ât-ı Sultân Cem*'dir.¹⁰

Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik *Seyahatnâme*'si ise türünün en değerli örneği olarak kabul görmektedir. Seyahatlerinin kaynağını gördüğü bir rüyaya bağlayan ve bu rüyada Hz.Muhammed'in elini öperken, yanlışlıkla "*Seyahat yâ Resûlallah*" dediğini ve Resûl-i Ekrem'in de ona "*Allah'ım, şefaati, seyahati ve ziyaret sağlık ve esenlikle kolaylaştı*" diyerek müjde verdiğini ifade eden Evliya Çelebi,¹¹ kırk yılı aşkın seyahatlerini bir kitapta toplamıştır. Çoğu anlatımında abartılar, şakalar ve hayal gücü yüksek ifadeler bulunsa da, düzgün üslubu ve gezdiği bölgeler hakkında yaptığı ayrıntılı tarifleriyle dünya çapında bir telif ortaya koymuştur.¹²

19. ve 20. yüzyıllarda seyahatnâmelerin sayısında bir artış görülmeye başlamıştır. Ulaşımın yaygınlaşması ve kolaylaşması ile basın-yayın faaliyetlerinin gelişmesi bir araya gelince gözlemlenen bu artış, hem tarihçilerin hem de edebiyatçıların bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Özellikle yolculuğun esas alındığı seyahatnâmelerin 19. yüzyılın ortalarıyla birlikte neşredilmeye başladığı anlaşılmaktadır. Yazarlar, askerler ve devlet görevlilerinin gittikleri bölgelerde yaşadıklarını anlattıkları bu seyahatnâmelere Ömer Lütfi'nin *Ümid*

7 Yazıcı, "Seyahatnâme", 10.

8 Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4 (2004), 166.

9 Ahmet Taşağıl, "Hıtâyînâme", *İslam Ansiklopedisi*, c.17, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 404.

10 Nicolas Vatin, "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?", *Cogito* 19 (1999), 165.

11 Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 4.

12 Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, c.11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 530.

Burnu Seyahatnâmesi, Sâdık el-Müeyyed Paşa'nın *Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahat ve Habeş Seyahatnâmesi* adlı eserleri, Şerafettin Mağmûmî'nin *Seyâhat Hâtıraları*, Ahmed Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevalân*, Ali Cevad'ın *Almanya Seyahatnâmesi*, *Felemenk Seyahatnâmesi* ve *Rusya Seyahatnâmesi*, Mehmed Rauf'un *Seyahatnâme-i Avrupa* ve Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnâmesi* isimli kitapları örnek gösterilebilir.¹³ Bunun yanı sıra yine yolculuk olarak nitelendireceğimiz Hac seyahatleri de özellikle edebi gücü kuvvetli yazarların eserleriyle karşımıza çıkmaktadır. Abdurrahman Hibri, Kadri, Mehmed Edip, Ahmed Fakih, Fevri, Evliya Çelebi ve Nabi gibi yazarların Hac yolculuklarının kaydettikleri eserleri seyahatnâme örneği sayılabilirler.¹⁴ Örneğin Abdurrahman Hibri, hac yolculuğunu kaleme aldığı *Menâsik-i Mesâlik* isimli eserinde, hac konusunda uyulması gereken dinî kuralların yanı sıra Edirne'den Mekke'ye süren yolculuk sırasında geçtiği menzilleri, bu menzillerin tarihi ve coğrafi özelliklerini de anlatmıştır.¹⁵ 1821 senesinde Tercüme Odası'nın kurulmasının ardından birçok eser Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinin mütercimlerinden Ahmet Mermi Efendi bu süreçte padişahın isteğiyle, çok sayıda seyahatnâmeyi tercüme etmiştir.¹⁶

Zaman içinde Osmanlı devlet yöneticileri de seyyahlara kolaylık sağlanmasına çaba göstermişlerdir. Peşte şehbenderliğinden Yıldız Sarayı'na gönderilen bir şifrede, Selanik'ten Peşte'ye trenle gidecek olan Osmanlı seyyahlarının Macarlar tarafından törenle karşılanacağı ve bu törenin programı etraflıca anlatılmış, seyyâhine buna mukabil bir ziyafet verilebilmesi için şehbenderliğe üç bin florin kredi verilmesi istenmiştir.¹⁷

Osmanlı seyyahlarının yanı sıra çeşitli nedenlerden dolayı imparatorluk topraklarına gelmiş ve gördüklerini kağıda dökmüş bir çok Avrupalı gezgin de mevcuttur. Diplomatlar, hacılar, esirler, tüccarlar ve misyonerler başlıca seyahatnâme yazarları olarak görülmektedir. Bunların bir kısmı gördüklerine objektif yaklaşabilmişken, bir kısmının yazdıkları da Avrupa'daki Osmanlı algısının bir tezahürü olmuştur.¹⁸ Doğu'yu anlatan seyahatnâmeler, sade vatandaşın bilim insanlarına kadar herkes için merak konusu olmuş, bu durumu ticari ve sosyal bir fırsat görüp, değerlendiren bir anlayış ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkeyi ziyaret edecek seyyahlara verilmek üzere yeşil ve sarı renkli malumat kartlarının hazırlandığı bilinmektedir.²⁰ Bu kartlarla seyyahların gezdikleri yerlerde daha rahat

13 Menderes Coşkun, "Seyahatnâme", *İslam Ansiklopedisi*, c.11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 14.

14 Menderes Coşkun, "Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinde Hac Yolculuğu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 506.

15 Sevim İlgürel, "Menâsik-i Mesâlik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (1977), 162.

16 Ahmet Üstüner, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 33 (2019), 50.

17 BOA, Y.PRK.EŞA 9/104, 29 Zilhicce 1306 (26 Ağustos 1889).

18 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 179.

19 Türkan Erdoğan, "Eothen'de Oryantalizm ve Osmanlı Dünyası: Eleştirel Söylem Çözümlemesi", *Erdem Dergisi*, 66 (2014), 87-88.

20 BOA, HR.İD. 89/42, 24 Eylül 1918.

hareket edebildikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, Avrupa'dan gelen bazı seyyahların gezileri esnasında Osmanlı Devleti'nce takip edildikleri bilinmektedir. Arşivde rastlanılan bir belgede, Oliver ve Broyer isimli iki seyyahın gezileri süresince gösterdikleri davranışların edebe uygun olmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiş, bundan dolayı da onlara Fransa'ya gidecekleri zaman ikramlarda bulunulması istenmiştir.²¹

Sadece Avrupalı seyyahlar değil, çeşitli görevlerle, zorlu yolculuklardan geçerek Osmanlı sınırlarına, oradan da Avrupa'ya geçen resmi seyyah diyebileceğimiz Asyalılar da mevcuttur. Japonya Dışişleri Bakanlığı tarafından ortaya konulan Yoshida misyonu ile bakanlık görevlisinden tüccara kadar değişik mesleklerdeki kişilerden oluşan bir grup Japon, Ertuğrul gazilerini taşıyan Hiei adlı savaş gemisiyle yola çıkmışlar, Basra Körfezi'nde karaya avdet ettikten sonra, Peshavar, Tahran ve Kafkasya üzerinden İstanbul'a ulaşmışlardır. Sultan II. Abdülhamid tarafından dostça ağırlanan resmi seyyahlar buradan Avrupa'ya geçmişler ve bilgi toplama devam etmişlerdir. Bu diplomatik seyyah grubunun sunduğu rapor, Batılı dünya hakkında Japonların ilk ayrıntılı bilgileri elde etmesi açısından değerlidir.²²

Seyahatnâmelerin, tarihi birer kaynak olarak kullanılması konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Seyyahlar, gezdikleri coğrafyada kendilerince ilginç gördükleri şeyleri kaleme alırlardı. Abartılı bir anlatım tarzı kullanabildikleri gibi bazen de kendilerinden önce bölgeyi gezen kişilerin aktardıklarını da eserlerine yansıtırlardı. Bu sebeple, yazılanlardan hangilerinin görülenden farklı ifade edildiği iyi etüd edilmelidir. Doğru ile yanlış iyi bir analizle etüd edilebilirse, seyahatnâmeler kaynak açısından doğru bir kullanıma kavuşabilir.²³

Seyahatnâmeleri bir edebi tür olarak açıklayan fikirler de mevcuttur. Bu edebi türün, yazarın hikayeleştirici anlatımıyla, gerçeklerden uzaklaşmış olabileceği belirtilmiştir. Bu eserlerin, seyyahların bazı gerçeküstü tanımlamaları doğru ayırt edilebilirse, tanıtılan bölge, insanlar ve olaylarla ilgili tam doğru bilgilere ulaşılabilecek birer kaynak olacakları ifade edilmiştir.²⁴ Bu yorumdan da anlaşılacağı üzere, seyahatnâmeler tarihî bir kaynak olarak kullanılacaksa ciddi bir süzgeçten geçirilmelidir.

2. Antalyalı Halil Salim'in *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* adlı eserinin değerlendirilmesi

Çalışmaya konu olan eser, Antalyalı Halil Salim'in yazmış olduğu *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli risaledir. Yazar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Daha önce üzerinde yazılmış akademik bir çalışma olmamakla birlikte, yerel tarihçi Osman Koçbay tarafından, risalenin bir kısmını oluşturan Burdur iliyle ilgili bilgiler

21 BOA, HAT. 142/5913, 5 Şevval 1212 (23 Mart 1798).

22 Selçuk Esenbel, "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnâeleri ve İstihbarat Raporları" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 217.

23 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998), 25.

24 Stefanos Yerasimos, *Tavernier Seyahatnamesi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 9-10.

değerlendirilmiştir.²⁵ Fakat bu değerlendirme yapılırken kitabın yazarı olarak *Samakovlu Halil Salim* bilgisi verilmiş ve yazar Antalyalı Halil Salim ile risaleye önsöz yazan Samakovlu Halil Rüştü birbirine karıştırılmıştır.

Eser 36 sayfadır. İlk 7 sayfası *Mukaddime* olarak başlayan kitabın bu bölümünde dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e yönelik övgüler dikkati çekmektedir. Osmanlıların, Sultan Abdülhamid dönemindeki gelişmeler karşısında mutlu olmaları gerektiğini belirten Halil Salim, özellikle şehirleşme ve ulaşım konusundaki yeniliklerden övgüyle bahsetmiştir. Halil Salim, daha önceleri İstanbul'a on gün uzaklıkta bulunan yerlerin tren sayesinde üç güne inmesinin büyük bir modernleşme olduğundan ve geçmişte seksen evden ibaret ufacak köylerin bugün beş yüz haneli büyük kasabalara dönüşmesinden memnuniyetle söz etmiştir. Ayrıca gezdiği yerlerde eğitim alanında hissedilen iyileşmeler de bu bölümün konusu olmuştur. Yazar, önceki zamanlarda tarımdan, sanayiden ve ilimden yoksun bulunan bölgelerin birer eğitim bahçesi haline geldiğini ve binlerce öğrencinin buralarda eğitim gördüğünü belirtmiştir. Yazdığı risaleyi eğitim bahçesinde kıymetsiz bir yaprak olarak gördüğünü söyleyen Halil Salim, mukaddimesini Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bedû goftem ki müşgî ya abîrî / Ki ez bûy-i dilâvîz-i tu mestem / Be-goftâ men gilî nâcîz bûdem / Velîkin müddetî bâ-gül nişestem*²⁶ mısralarıyla bitirerek, kitabının büyük edebiyatçılar tarafından kabul görmesini umduğunu belirtir.

Mukaddime kısmının ardından, Halil Salim'in dostu Samakovlu Halil Rüştü Bey'in²⁷ yazdığı önsöz bölümü gelmektedir. Halil Rüştü Bey, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında çok geliştiğini anlatarak takrîzine başlamıştır. O dönemde eğitim gören çocukların geçmiştekilere göre daha şanslı olduklarını, coğrafya ve tarih bilgilerine daha kolay ulaşabildiklerini ifade etmiş, bu ilerlemelerin de Sultan II. Abdülhamid'in inayetiyle başarıldığını vurgulamıştır. Yazısının yaklaşık dört paragrafını padişahı övmeye ayıran Halil Rüştü, Halil Salim'in kitabının vatana ve millete faydalı bir eser olacağına inandığını ifade ederek sözlerini tamamlamıştır.

Antalyalı Halil Salim Bey, 1891 yılının Nisan ayı başında İstanbul'dan trenle yola çıkmıştır. Tren yolculuğu sırasında yolcularla sohbet ettiğini belirtmiş fakat hangi konuları konuştuklarını açıklamamıştır. 20 saatlik bir yolculuğun ardından Kuleliburgaz'a²⁸ ulaşmıştır. Burada bir sonraki treni beklemek üzere bir otele yerleşmiş ve dinlenmeye koyulmuştur.

Yolculuğunun asıl hedefi olduğu anlaşılan Dedeâğaç'a varan Halil Salim, orada bulunan ve

25 Osman Koçbay, "Samakovlu Halil Salim Bey'in Hatıralarında Burdur", https://www.academia.edu/26398715/SAMAKOVLU_HALI%C4%B0L_SALI%C4%B0M_BEYI%C4%B0N_HATIRALARINDA_BURDUR, Erişim 31 Mart 2020.

26 Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistan adlı eserinden alınan bu satırlarda şair kendisine uzatılan bir kile, "Güzel kokundan mest oldum, misk misin amber misin?" diye sorar ve kilden "Ne miskim, ne amberim. Sıradan bir toprakken gülle arkadaşlık ettim" cevabını alır.

27 Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı- Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları* isimli Fransızca'dan tercüme ettiği kitabın önsözünde kendisini bu imzayla tanıtmıştır: Dersa'âdet Mekteb-i İ'dâdî-i 'Askeriyesi Müdür Muavini ve Ders Nazırı Kolağası Halil Rüştü. Ayrıca, incelenen *Anadolu ve Rumeli'ye Küçük Bir Seyâhat yahud Her Yerde Terakî* isimli eserin son sayfasında Halil Rüştü Bey'in *Müttehem Pederin Müttehem Oğlu* isimli romanının yakında Kitabçı Avadis tarafından neşrolunacağı bilgisi verilmektedir.

28 Bugünkü adı Pythio. Yunanistan'a bağlı bir sınır köyü.

mülkiye idadisinde öğretmen olduğunu söylediği bir akrabasının yanına yerleşmiştir. Dedeâğaç'ta bu akrabasıyla birlikte hükümet dairesine giderek, mutasarrıf ve hâkimle görüştüğünü anlatan Halil Salim, gayet yetenekli ve bilgili bulunduğunu ifade ettiği bu kişiler üzerinden Sultan II. Abdülhamid yönetiminin kalitesini yurdun her yanına yaymış olduğunun bir örneğine şahitlik ettiğini yazmıştır. Daha sonra öğretmen olan akrabasının okulunu ziyaret etmiş, orada birkaç derse katılarak öğrencilerin durumunu gözlemlene şansı bulmuştur. Özellikle Ermeni, Rum ve Katolik öğrencilerin dahi Türkçe kitapları kolaylıkla okuyabildiklerini belirtmiş ve verilen eğitimin düzeyinin iyi olduğuna dikkat çekmiştir.

Halil Salim, üç gün kaldığı, Edirne vilayetinin sancaklarından biri olan Dedeâğaç'ın askeri açıdan önemli bir noktada bulunduğunu ve bu sebeple askeri birliklerle depoların şehirde var olduğunu anlatmıştır. Deniz yoluyla İzmir ve İstanbul'a ulaşım sağlandığını ifade etmiş, yeni yapılacak bir limanın haberini aldığını ve bu limanın şehrin ticari hayatıyla birlikte servetini arttıracak olduğunu belirtmiştir. Trenin bölgedeki varlığının da Dedeâğaç açısından son derece faydalı olduğunu yazmıştır.

Başka bir akrabasını görmek için vapurla İnoz²⁹'a geçen Antalyalı Halil Salim Bey, fırtınalı bir havada, bir yelkenli kayığıyla yaptığı yolculuğun zor geçtiğini belirtmiştir.

İnoz'un kıyılarının Meriç Nehri'nin getirdiği kum ve çamurlardan ötürü bataklığa dönüştüğünü ve bunun da sivrisineklerin çoğalmasına neden olduğunu³⁰ belirten Halil Salim, bu bataklığın kurutulmasının ve İnoz ile Dedeâğaç arasında bir yolcu vapuru konulmasının, İnoz'un kalkınmasında önemli bir rol oynayacağını ifade etmiştir.

Ertesi gün şehri gezmeye başlayan Halil Salim, Cenevizlerden kalma kaleyi ziyaret etmiştir. Kalenin etrafında bulunan heykellerle ilgili bilgi almaya çalışmış ama muvaffak olamamıştır. Ardından şehrin büyük camisini gören ve tarihini araştıran Halil Salim, caminin Fatih Sultan Mehmet zamanında kiliseden dönüştürüldüğünü ve Sultan II. Abdülhamid tarafından da yeniden onarımdan geçirildiğini anlatmıştır.³¹

İnoz'un tarihçesinden bahseden yazar, Sultan Murad Hüdavendigâr'ın Edirne tekfurunu yendiği Sazlıdere Savaşı esnasında, tekfurun canını zor kurtararak İnoz'a sığındığını belirtmiştir. İnoz, önceleri önemli bir yerleşim yeri iken yaşadığı bazı sorunların etkisiyle ve trenin Dedeâğaç'a gelmesiyle nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Halil Salim, İnoz'un yollarının padişahın büyük yardımıyla yeniden düzenlenmesiyle şehrin tekrar renklendiğini belirtmiştir. Aynı zamanda İnoz'a bağlı Yenice köyünün suyunun şifalı olduğu ayrıca bölgedeki su testileri ve küplerinin Avrupa'da çok rağbet gördüğü de anlatılanlar arasındadır.

29 Bugünkü adı Enez. Edirne'nin Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü noktadaki ilçesi.

30 Hâlâ aynı sorun devam etmektedir.

31 Ayasofya Camii. Semavi Eyice'nin İslam Ansiklopedisi'nde verdiği bilgiye göre 1455'te fethedilen Enez'deki büyük kilise Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye çevrilmiştir. Günümüzde duvarlarının bir kısmı durmasına rağmen mimari niteliğini yitirmiş durumdadır. Semavi Eyice, "Ayasofya Camii" *İslam Ansiklopedisi*, c.4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 218.

İnoz'da iki gün kalan Halil Salim, buradan tekrar Dedeâğaç'a gitmiş, oradan da *Semiramis* isimli gemiyle İzmir'e hareket etmiştir. İzmir'e ulaşınca *Hamidiye* oteline yerleştiğini belirten Halil Salim, Kordon'a yaptığı gezi ve gördüklerini anlatarak eserine devam etmiştir. Kordon'da karşılaştığı bir ahbabıyla, Ramazan ayı olması dolayısıyla iftar yaptığını, ardından tekrar Kordon'a gelerek, gece boyunca yaptığı gözlemlerini anlatmıştır.

Bir sonraki gün Dinler-Kinler³² yolculuğuna çıkmak üzere şehirden ayrılmıştır. Yolculuğu boyunca tren *Seydi Köyü, Torbalı, Aya Soluk, Aziziye, Balatçık, Elbeyli, Karapınar, Değirmencik* duraklarından geçerek Aydın'a ulaşmıştır. Aydın'da bir gün kalan yazar, şehrin merkezi ile ilgili bilgiler sunmuştur. Şehrin evlerini saran portakal ve incir bahçelerini anlatan Halil Salim, *Sabuni Helvası* adı verilen Aydın'ın meşhur lokumundan da bahsetmiştir. Ertesi gün *Serçe Köyü, Umurlu, Köşk, Çifte Kahveler, Sultanhisarı, Akça, Nazilli, Kuyucak, Kurşunlu, Ortakçı, Saray Köyü, Goncalı, Böcülü, Kocabaş, Kızılkahlık, Başçeşme, Çardak, Avcılar ve Südleç* istasyonlarından geçen trenle Kinler kasabasına geldiğinden bahseden müellif, burada bir gece kalmış ve ardından kiraladığı bir arabayla Konya vilayetine bağlı Burdur sancağına doğru yola çıkmıştır.

Halil Salim'in bu gezisinde en uzun kaldığı şehir Burdur olmuştur. Yaklaşık 1 ayını geçirdiği bölgenin tarihi ve coğrafi özelliklerini kısaca anlatan yazar, Burdur Gölü'nü tanıtmış ve bu gölde neden hiç balık yaşamadığı açıklamıştır. Burdur il merkeziyle ilgili detayları anlatan Halil Salim, Burdur'a has *Burdur Alacası* isimli kumaşı, meşhur Kalender Dede'nin türbesinin bulunduğu mevlevîhâneyi, Büyük Câmî'yi ve *Çehârşenbe* adı verilen mesfire alanını okuyucularına ifade etmiştir. Risâlesinde en uzun bahsettiği anısı Burdur'da kaldığı süreçte katıldığı bir düğün ve o düğünde uygulanan şehre has gelenekleridir. Halil Salim'in anlatımına göre, gelin evinden at arabasına bindirdikleri gelini dualar eşliğinde güveyin evine getirirler. Düğün akşamı damat evinde verilen zıfak yemeğinde, güvey elinde içi doldurularak pişirilmiş bir tepsi kuzuyla davetlilerin yanına gelir, davetliler kuzudan birer parça yedikten sonra güvey gitmek için izin ister, eğer misafirler izin verirse gider, izin vermezlerse onlarla birlikte sabah kadar oturur. Halil Salim güveyin durumuna acıdığını ifade ederek, yenilen kuzudan hemen sonra misafirlerin onayını aldığını ve güveyi evine gönderdiğini yazmıştır.

Düğünden birkaç gün sonra katıldığı ve üç gün devam eden yağmur duâsını ve duânın tutmasıyla on yedi gün süren yağmurdan bahseden Halil Salim, ardından İstanbul'a hareket ettiğini belirterek, eserine son vermiştir.

3. Sonuç

Hakkında bilgi sahibi olmadığımız yazar Antalyalı Halil Salim Bey'in, *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli eseri, klasik bir seyahatnâme özelliği taşımasa da içerik açısından risâle adını vereceğimiz bir kitap olarak görülmektedir. Dönemin

32 Burasının tam olarak hangi ilçe veya köy olduğu anlaşılamamıştır. Yerel tarihçi Osman Koçbay burayı Dinar olarak ifade etmişse de Dinar'ın eski isimleri arasında Dinler-Kinler yoktur.

padişahı Sultan II. Abdülhamid Han'a yaptığı ağdalı övgülerin bulunduğu bölümler dışında yalın bir dil kullanmaya özen göstermiştir.

Halil Salim, gezi notlarını toplam 23 sayfada anlattığı eserinde, gördüğü yerlerin özelliklerine yer verdiği kadar yol boyunca yaşadığı olaylara da yer vermiştir. Bir seferde Dedeagaç, İnoz (Enez), İzmir, Aydın, Dinler-Kinler ve Burdur'u anlatmaya çalıştığı bu eserin, birçok bölgeden bahsettiği halde sayfa hacmi açısından yetersiz olduğunu söylemek gerekir. Bunda İzmir, Aydın ve Dinler-Kinler'de çok kısa süre kalmasının da etkisi olmuştur. Yine de İnoz'u anlattığı kısımda sadece tanıtım yapmakla kalmayıp bölgenin daha da gelişmesi için önerilerde bulunduğunu belirtmek gerekir.

Yazar, gördüğü şehirler ve kasabalar içerisinde en fazla kaldığı yer olan Burdur'la ilgili dahi çok ayrıntılı bilgilere girmemiştir. Halil Salim, gittiği yerlerin tarihi ve coğrafi özelliklerinden yüzeysel olarak bahsetmesi, iklimsel özelliklerini neredeyse hiç anlatmaması fakat beşeri ve sosyal hayata dair bilgiler vermesi açısından seyahatnâme mantığından daha çok, gazete için hazırlanan gezi notları kıvamında bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin şehirleşme, mimari, ulaşım ve eğitim alanlarında yaşadığı gelişmeleri de değerlendiren Halil Salim, devletin bir ilerleme içinde olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî* isimli bu eser, içinde geçen şehir ve kasabalarla ilgili coğrafi bir kaynak olarak kullanılması zor olmakla birlikte, beşeri ve sosyal özelliklerin anlatımı açısından değerlendirmeye alınmaya değer bir çalışma olarak nitelendirilebilir.

EK

**Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat
Yâhud
Her Yerde Terâkkî**

**Muharrîri
Halil Salim**

Kıt'â

**Ey Rabb-i Vâhid! Hazreti Sultân Hamîd'in
Et ömrünü çok, hâhişini hün-i telakkî;
Çün sâye-i irfân ve kemâlinde hakikat:
Berk-i urumdadır gün gibi “Her yerde terakkî”**

Ma'ârif Nezâret-i Celilesinin ruhsatıyla tâb' olunmuştur.

**Konstantiniyye
İstapan Matba'ası 'Atik Zabtiye Sokağında Numero 63
1308**

Sâhib ve nâşiri: Kitabçı Avadis

Mukaddime

Cenâb-ı Hak pâdişâh-ı terakkîperver ve tâcidâr-ı muâdelet-guster şehriyâr-ı 'âli't-tebârü's-sultân ibnü's-sultân'üs-sultân el-Gâzi Abdülhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerini ahirü'z-zaman serîr-i şevket-mesîr saltanât-ı seniyyelerinde berkarâr buyursun amin.

'Asr-ı celîl mamûriyet-i delîl şehriyârlarına gıbtabahşâ-yı cihândır. Cülûs-ı mesâdet-i me'nus-ı hümâyunlarına devlet-i ebed müddet-i 'Osmaniyyenin ma'nen ve maddeten mukaddime-i terakkîyâtı addolunsa bî-hak-ı şâyândır.

'Osmanlılar nasıl müftehir ve bahtiyar olmasınlar ki zât-ı hazret-i şehriyarlarının vücûd-ı akdes-i hümâyunları bu millet-i muazzama-i İslamiyye için bir bahşâyîş-i Rabbâniye, bir mevhibe-i celîle-i sübhâniyedir!

Müddet-i kalîle zarfında memâlik-i şâhânelerinin her tarafı tesisât-ı mütevâliye, mekâtib-i 'âlîye ile incila-bahş-ı fûnûn ve mârifet, pirâyêsâz-ı 'ilim ve san'attır. İşte bu. O 'asr-ı terakkîdir ki tarih-i 'Osmanimizde bir mevkî'-i 'âlî ihrâz, bir serlevhâ-i mümtaz teşkîl idecekdir.

Bu, o ‘asr-ı terakkî değil midir ki menbâ-ı fûnûn ve mârifet olan İstanbul’a on günlük bir yol vâsîtâ-i sür‘at ve târik-i suhûlet olan şimendiferle üç güne tenzîl idildi. İhtiyâr-ı beşeriyyeye ve istikbâlde zuhûru melhûz bulunan kaht ve mesâib ve hatre bu sûretle galebe ve zafer çalındı.

Bu zaman ya nasıl zaman-ı terakkî olmasun ki seksen hâneli ufacak bir köyün bugünkü günde beş yüz hâneyi şâmil bir kasaba haline girdiği, sanâyî‘ ve zirâ‘atten mahrum, ‘ulûm ve mârifetten bîhaber olan yerlerde medreseler, mektebler küşâdıyla bu dakika zarfında maârif bahçesine döndüğü, binlerce talebenin bir şevk ve arzu ile dârü’l-maârif olan bu yerlerde çalıştıkları çeşmân-ı meserretle görülmektedir. Bu ‘abd-ı âciz ve bende-i nâcizleri dahi bu sefer Anadolu ve Rumeli’ye vukû bulan bir küçük seyâhatim esnasında mücerret terakkîyât ve muvaffakiyât-ı celîle-i hazret-i pâdişâhiden olup vâsıl olduğum şehir ve kasabalarda enzâr-ı müfehâretime çarpan tesisât-ı ‘âlîye ve inşaât-ı mütevaliyeden bazısının bir his u şâdi ile tahrîrine şitâb ve Anadolu ve Rumeli’ye Bir Küçük Seyâhat-yâhud Her Yerde Terakkî nâmıyla bir esercik neşrine cür‘et-yâb oldum.

Bu gülşen-i maârifde gerçi eserciğimin yere düşmüş ve bi-zâ‘asızlığım tesîrinden sararmış kıymetsiz bir yaprak olduğunu biliyor isem de asıl cây-ı istinâdım olan Şeyh Sadi rahmetullah-i ‘aleyh hazretlerinin:

Bedû goftem ki müşğf ya abîrî
Ki ez bûy-i dilâviz-i tu mestem
Be-goftâ men gilî nâçîz bûdem
Velikin müddetî bâ-gül nişestem

Kıt‘â-i hakikat-beyânının mazmûn-ı latîfidir ki letâfetsiz eserciğimin o bahçe-i pür-feyz ve terakkînin tuğrâb-ı kemâlâtı ve erbâb-ı kalemin büyüklerce bedâyî-i ezhâr-ı edebiyatı arasında şâyân-ı kabul buyurulacağına ümîdvârım. Binâenaleyh mübtedilikle beraber ilk mahsûl-ı ömrüm olan şu eser-i hiçide tesâdüf olunacak hatâyânın dâmin-i af ile mestûr buyurmalarını karin-i kirâm hüzerâtından temennî iderim.

Antalyalı: Halil Salim

Birâderim Halil Rüşdü Beyefendinin ihdâ buyurdıkları takrîz-i ‘âlidir.

Şu kemâlathane-i nev‘-i beşerde her gün, her saniye müsâdif-i enzâr-ı mübâhat olan âsar-ı terakkî, seyâle’ül-gütrikî gibi maşrıktan mağrîbe kadar tesîr u tesîr ettiği mahalli müstağrik-i feyz ve irfân eylemektedir. Böyle bir hâl-i mücib-i iftihârın sebep-i husûl-i yegânesi pâdişâh-ı ‘asker-perver ve şehinşâh-ı muâdelet-guster velînimet-i bi-müntemiz zillullâh-ı şefîk-i pür-merhametimiz hâkân-ı bi-medâni es-Sultan el-Gazi Abdülhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin sarf buyurdıkları inâmat ve ihsânât-ı cihânderecât-i hilâfet-penâhileridir. Evet, bugünkü günde memâlik-i mahrûsâ-i şâhanelerinde müteaddid mekâtib küşâd ve o mekâtibe devam eden şâkirdânın vesâit-i tahsîliyelerini teshîle bâdi esbâb-ı lâzîmenin ihzâr ve tesvîyesini enzâr-ı mukarrem-nesâr hüsrevânelerinden istibâd buyurmamakta oldukları berâhim-güsire ile müsbettir.

Şu bulunduğumuz zaman feyz-i iktirândan yedi sekiz sene evvelleri mekâtib-i ibtidâ'iyeye devam eden bir çocuk bugünkü günde rüşdiye veya daha 'âlfî mekâtibtan birine devam eylemektedir. Bundan dokuz on sene akdem küçük bir hesap kitâbın mevâd-ı münderecesini anlamaktan 'âciz olan bir sabî şu zamanda mesâil-i cevriyeyi hâl ile meşguldür. Evvelleri dünyasını gözünün gördüğü daire-i mahdûdeden ibaret olduğu zannında bulunan bir vatan yavrusu şu 'asırdaki mufassal coğrafyalar kırâatiyle dünyasının neden ibâret idüğünü pek güzel anlamış kütüb-i târihiyye sayesinde ahvâl-i 'âleme kesb-i vukûf-ı tam eylemiştir. Bu terakkîyât-ı alelâlim sebep-i husulü ancak zât-ı şevketmeâbları değil de kimdir? Şübhe yok ki âfitâb-ı himem-i gayretleri râbi-i meskûnun en pinhan köşelerini bile tenvîr eylemekte düçâr-ı müşkülât olmuyor.

Pâdişâh-ı avâlimpenah efendimiz hazretlerinin yevm-i cülûsu meyamin-i me'mûz cenâb-ı zillullâhilerinden bu ana kadar vâsıl-ı 'âlîyyin olan feyz ve terakkî hangi bir bendesinin fikrini tevsi' ve tezyîn etmemiştir? Hurşid-i teşvik ve tergiblerinden istinârede kim tekâsül göstermemiştir? Sâye-i şâhanelerinde hangi bir fert hayat ve istirahatını temin eylemekte suûbet çekmiştir? Hayat ve vücutları vatan-ı mukaddesimizin her köşesinde pirâye-bahş-ı saâdet olan pâdişâhımızın en âmat ve ihsanâtından hisse-mend olmamış hiçbir kimse yoktur. Herkes zât-ı şâhanelerine karşı tarz-ı şükran mecbûr ve medyûn kalmış ve kalmaktadır.

İşte refik-i şefik-i necibim Halil Salim beyefendinin "Tehaddis-i nîmet-i pâdişâhi" olarak tahrîr buyurdıkları şu kitâb-ı fevâid-i nisâb, terakkî-i hâzırânın bir müret-i mücellâ-yı intibâhî 'adedilse sezâ ve ihrâdır. Gerek usûl-ı tertibinde ve gerekse tahrîr ve ifâdesinde selâmet ve belâgat mündemic olan bu mahsûl-ı nevbahar cidden şâyân-ı mütâlâa ve mücib-i istifâde ve istifâzedir. Her bir harfî terakkâ-i hâzırâyâ dâl, her cümlesi teşvikât ve tergibât-ı pâdişâhiye misal olan bu eser-i neveziminin kütübhâne-i millîmizi tezyîn eyleyeceğine şübhe yoktur. Çünkü isminden dahi istidlâl olunacağı gibi mevzû-ı fûnûn ve maârifin şehrah-ı terakkîde hatve-i cesîme ile ilerlediğinden bahs ve mütâlâanın ezhanını tenvîre bâisdir.

Malûm-ı 'âlfidir ki bir eserin derece-i makbuliyeti usûl-i kitâbette dahil olduğu halde istifâde-i 'ammeyi mücib olmasıyla mütenasiptir. Bir eser ne kadar mükemmel ne kadar müvezzeh olsa yine makbuliyetine hizmet eden esbâb-ı müessere, o eserin belîğ ve müfid olmasından ibârettir. Halbuki bu kitab için lazım gelen mezâyâ ve fesahâtle mâlâmâl olduğundan rağbet-i 'ammeye mazhariyyetle herkesin indinde bir mevkî-i mümtez ihrâz eyleyeceği tabîdir.

Mutâlâasıyla tâb'ı karîne kelâl vermeyen bu eser-i fevâid-i güsterin muharrer-i gayurini şu muvaffâkiyet-i alelâlimden dolayı -hasbelahud ve'l insaniye- tebrik ve muvaffâkiyetini cenâb-ı vahibü'l 'âmâl hazretlerinden tazrî ve niyâz ile hitam-güftar eylerim.

Samakovlu Halil Rüşdü

Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyâhat Yâhud Her Yerde Terakkî

1307 senesi Martı evâhîrinde idi, ki alaturka gece saat ikide Edirne katarı vâsîtâ-i hareket ve sür'at-i âzimetimiz oldu. Tren serfiyülcereyân bir nehir gibi kesb-i sür'at etmekte idi. Hareketimiz gece olduğundan katarın uğradığı mevki'ler layıkıyla görülemiyordu. Yalnız mevki'ler kendilerini tenvîr eden havagazları vâsıtasıyla ru'iyet olunabiliyordu.

Hava ekser mahallerde bulutlarla mestûr idi. Bârân, semânın kesbettiği hâl-i zulmet-i iştimâlden me'mul idi. Yolda uyku uyunamayacağı tabî olduğundan mevki'de bulunan yolcu arkadaşlar ile musahabeye koyulduk. Tren bu sırada "Kumkapı, Çorlu, Lüleburgaz, Babaeski, Pavli" gibi mevki'lere uğramakta ve hareketi mevki'lerden çalınan çanlardan anlaşılmakta idi.

Gece saat on idi, ki semâ gâyet saf ve berrak ve mâî bir deniz hâlini almış idi. Sabahın vürûdunu horozların tagannîsi ilan etmekte ve şafak denilen fecr-i sâdik sökmekte idi; Tren birdenbire turdu. Rumeli'ye ilk seferim olduğundan nereye geldiğimizi bilmiyordum. Yol arkadaşlarıma su'âl ittim. "Burası Kuleli Burgaz'dır. Gideceğiniz mahal ayrı olduğundan şimendiferiniz de ayrıdır." dediler. Çabucak trenden inip eşyama mevkiye getirip bıraktım. Biraz uykusuzluğumu kestirmek için yatacak bir yer aradım. Bir küçük çocuk bana pişrev oldu. Bir otele nâzil olduk. Burada uyumuş kalmışım. Uykuda iki kulağıma "Gidiyoruz! Gidiyoruz!" sesleri gelmekte idi. Gözlerimi açtığım esnada, şimendiferin vürûdunda beni kaldırması için kendisine tenbih ettiğim garsonu başucumda buldum. Hemen giyinip otel sahibi ile hesabı gördükten sonra bileti aldım. Katar bizi "Dedeâğacı"na doğru götürmekte idi. Bu sırada "Dimetoka, Farecik gibi birtakım kasabalara uğruyor; beşer, onar dakika tevakkuftan sonra yine yoluna devam idiyordu. Gündüz olmak münasebetiyle her taraf gözden geçiyordu. Cenâb-ı Hakk'ın bu yerlere ihsân ettiği türâb "Meriç" nehrinin tuğyânıyla bütün su içinde bulunuyordu. Rengarenk tarlaların bu havali-i makbule ve mütemeddineye verdiği manzarayı çayır ve çimenler, düz ovalar, münbit mahaller bir kat daha tezyîn idiyordu. Rû-yı semâ dahi o derece müstağrik-i letâfet idi, ki güya 'arz ve semâ yekdiğerine nazar-ı rekâbetle bakmada idiler! Her yer bahara gark olmuş. Arazi sûbesü ekinlerle tolmuş idi. Heyhat ki şimendiferin sür'at-i hareketi bu manzara-i dilârâyı gözden kaybediyordu! Saat sekiz idi, Dedeâğacı'na geldik; ben şimendiferden indim.

Dedeâğacı

İstasyon şehrin on dakika haricinde bir mesâfede olduğundan eşyama bir hamala vererek doğruca akrabadan birinin hânesine müteveccihen hareket itdim ve orada misafir kaldım. Bâ'de'l-mülâkat çarşı ve mahallâtı gezmeye çıktım. Etrâf ve eknâfi nazar ve temâşadan geçiriyorduk. Her ne tarafa baksam nazarıma yeni ve kargir bina ve dükkanlar tesâdüf idiyordu. Ahâli bir taraftan mesâkin, dükkan, mağaza, gazino gibi ebniye inşâsına hevâhişşer olduğundan 'amele ve fenn-i mi'mârîde kesb-i rüsûh ve mahâret itmiş olan ustalar o hâhiş ve tasavvurâtı kuvveden fi'le getirmek için kemâl-i ciddiyetle çalışmakta idiler. O günü bu manzarayı temâşâ ve oranın en mükemmel gazinolarının birisinde ârâm ve istirahatından sonra misafiri bulunduğum hâneye,

müterakkî bir 'âlem-i tâ'yiş temâşâsından mütehasıl-ı sürûr ile 'avdet itdik. Ertesi günü daire-i hükümete doğru gittik. Hükümet dairesi sahile karib ve gayet latif bir manzarayı hâvî olup 'asr-ı celîl-i me'muriyete delîl Cenâb-ı Cihân-bânide mutasarrıf lâhak saâdetli Bahaddin Beyefendi'nin gayret ve himmetleriyle pek 'âlî ve pek dilnişin bir sûrette müceddiden inşâ ettirilmiştir. Akradan olan zât-ı muhterem ile mutasarrıf ve hakim beyefendilerin daire-i mahsuslarına gidilip kendileriyle görüşüldü. Gerek mutasarrıf ve gerekse hakim beyefendilerin hâl ve etvâr-ı nezaket-i şîârieleri kendilerinin bir büyük haseb ve nesebe mâlik olduklarını 'ilân ve tebşîr idiyordu. Saâdetli mutasarrıf beyefendi fûnûn-ı siyasiye ve politikada ibrâz-ı meleke ve mahâret itmiş ve elyevm lisân-ı umumî hükmünde bulunan lisân-ı Franseviyi harikulâde bir suretde tekellüm itmekde bulunmuş idiler ki bu akıl ve zeka ve fikr-i 'ulvîleri orada bulunan me'murîn ve ecnebîlerin dahi takdirâtını mücib olmakda idi.

İşte pâdişâh-ı meâlî-i girdâr ve şehriyâr-ı maârif-neşâr es-sultân ibnû's-sultânü's-sultân el-Gâzi "Abdülhamid Hân-ı Sâni" efendimiz hazretlerinin gıpta-bahşâ-yı cihân denmeye bihakk-ı şâyân olan 'asr-ı cemîl fuyûzât-ı delîl tâcidârilerinde memâlik-i şâhânelerinin her tarafı şems-i ma'ârifle tenvîr idilmiş ve bu arazi-i ma'ârifte neşv ü nemâ bulan ehli kalem ve ashâb-ı irfan gayret, hamîyyet, şeca'at, fitrat, gibi evsâf-ı memduheleriyle yar ve ağyarı engüşt bir dehân-ı hayret bırakacak nice asâr-ı naf'ıa vücûda getirmişlerdir.

Ecanib, ehli İslamda müşâhede eyledikleri şu zaman-ı terakkîye nazar-ı ibret ve taaccüb ile bakmakta ve bunu da pâdişâh-ı ma'ârif-i iktinah ve şehriyâr-ı avâlim-penâh efendimiz hazretlerinin mücerred Cenâb-ı Hallâk-ı Kerîmin te'yîd ve te'mîn-i şevket ve şân ve tevsî' ve tevfir-i mülk ve millet-i 'Osmaniyan için halk buyurulmuş bir pâdişâh-ı 'âlî-i himmet ve bir tâcidâr-ı zi kıymet olduğuna hükmetmekle vâsıl-ı serhad-i hâkikat olabilirlerdi.

Biz o günü devâir-i mülkiye ve 'askeriyeyi nazar-ı mefharetden geçirdikten sonra mahallemize 'avdet itdik. Akradan olan zâtın Dedeâğacı'nda küşâd buyurulan mekteb-i idâdî-i mülkiyede dürûs-ı muhtelif mu'allimi bulunması vesilesiyle irtesi günü mektebe gittik. Mekteb kapısı üzerine:

(Muhtelit Mekteb-i İdâdî-i Mülkî)

İbâresi muharrer bir levh tâ'lik idilmiş idi. Biz buradan mekteb müdirinin odasına girdik. Mekteb müdiri "Mehmet Ali" Bey nâmında genç, zeki, edip bir zât-ı 'âlî-kadr olup Fransız lisanını kemâl-i selâsetle tekellüm idiyorlardı. Hatta gemiciliğe dair bir kitabın tercümesine hâme-i keşide-i belâgat olmuşlardı. Ders zamanı muallimle beraber dershanenin birine girdik. Burada birinci sınıf şâkirdânı bulunuyormuş. Yevm-i mezkûrede birinci dersleri tarih olduğundan biz de ona tesadûf itdik. Hocaları şâkirdândan birini tahta başına kaldırıp Ertuğrul Gazi hazretlerinin cedd-i 'âlîleri bulunan Süleyman Şah bin Kaya Alp'in Maveraünnehir'den Memâlik-i Rûm'a ne sebeble tevcîh-i satvet buyurduklarına, Âl-i Selçukiyeye ne yolda mu'âmele iderek Devlet-i 'Âlîyye-i 'Osmaniyeyi teşkîl itdiklerine dair irâd itdiği su'allere mumâileyh efendi bir sûret-i serbestanede münâsip cevablar verdi.

Onu müte‘akib tahta başına kalkan efendilerle birinci efendinin verdikleri cevablar takdîr ve tahsîne layık bir halde idiler.

İkinci derste ikinci sınıfa dâhil olduk. Burada dahi Fransızca gramer dersine tesâdüf itdik. Onların da ayrı ayrı Fransızca’nın tahsîli için kemâl-i arzu ile çalışmakta olduklarını ve Fransızca ortograf ve mükâlemelerinin fevke’l-‘ade olduğunu takdîr ve tahsîn iderek müşâhede eyledim. Henüz mektebe yeni duhûl iden İslam, Ermeni, Rum, Yahudi gibi milel-i muhtelifeden müteşekkil ve muhtelîf bulunan sınıfa dâhil olduk. Kimisi resim yapmakda, kimisi Türkçe ibâre okumakda idiler. Ressamların çîre-i dest-i maharetleri hakîkaten sezâvar-ı tahsîn idi. Bâhusus üç, dört ay zarfında Rum ve Ermeni ve Katolik dinleriyle mütedeyyin olan şâkirdân efendiler dahi Türkçe kitapları kemâl-i serbestiyle okumakda idiler. Biz bu dersten dahi çıktuktan sonra artık hanemize ‘avdet itdik.

Edirne vilayetinin sancaklarından biri olan “Dedeğacı” Rumeli’nin en mühim, en mu’tenâ bir iskelesidir. Şehir, leb-i deryâda kâin olub gayet güzel bir manzarayı hâizdir. Suyu ve havası oldukça güzeldir. Bahren “İzmir” yani “Adalar Denizi”ne “Dersaâdet”, “Selanik” taraflarına posta ve şubeler olduğu gibi berren dahi şimendiferle “Edirne” taraflarına ve “İstanbul”a gidilir. Hükümet dairesi karîbinde ve sahilde muntazam bir fener yapılmıştır. Bu fenerin fanusu bulunduğu mahalde resmetdiği daire-i müzeyyâ ile her tarafı ziyâdar edip gemilere rehber-i necat oluyor.

Şimendiferin inşâsı bu şehir-i şehirin bâdî-i cesâmet ve şetâreti olmuştur. Burası askerlik nokta-i nazarında dahi pek ehemmiyetli olub devâir-i ‘askeriyye ve debboylar bulunmaktadır. Buraya rıhtım inşâ olunacağını ma‘al-memnukiye haber aldım. Filhakika bu şehre rıhtım inşâ edilirse emtia nakli kesb-i suhûlet ideceğinden şehrin servet ve mâ’uriyeti bir kat daha tezâif eyleyecektir.

Bu şehir-i latifede üç gün kaldıktan sonra –akrabadan birini görmek için- mülhâkatından bulunan “İnoz” kazâsına gitmeye niyet itdim. Hebûb eden bora sath-ı deryâda şiddetli fırtına husûle getirerek hükmünü icrâdan geri durmuyordu. Şarılıtsıyla uyumak kâbil olmayan deniz dalgaları sahile çarpdıkça kulûb-ı beşerde rikkat-i tevlîd idiyordu. Husûle gelen fırtına sebebiyle vapurlar üç gün lengerendâz-ı selâmet olamadılar. Dördüncü günü hava biraz kesb-i sükûnet etti. Vapurlar geldi. Biz de niyetimizi icrâya karar verdik.

İnoz kazasının Dedeğacı’na bahren muvasalası yelken kayıklarıyla olduğundan gündüz saat üç buçukda bunlardan birine atladım. Benimle beraber birkaç yolcu daha bulunuyordu. Kayık yelkeni havaya arz edip şişirdikten sonra yoluna devam etmekte ve Dedeğacı’nı gözümüzden kaybelemekte idi. Hayır; Dedeğacı bizim gözümüzden değil biz onun gözünden kaybolmakta idik. Bu minval üzere kayığımız ilerliyordu.

Hava sertleşmeye başladı. Dalgalar çarpdıkça evvelki fırtınaların kalplerde husûle getirdiği korkular kendilerini yavaş, yavaş gösteriyordu. Kayık bazen deniz dalgalarının açılmasıyla kâ’r-ı deryâyâ doğru cebhesây olmaya yelteniyor; bazen de dalgaların vürûduyla cû-yı semâyâ uçmaya hevesleniyordu. Bu iki kuvva-yı mânia kayığın yine sür’atine halel getirmekte ‘âciz

bulunuyordu. Zirâ kayık matlûb olan havasını tamamıyla bulmuşdu. Saat altıda Meriç Nehri'nin deniz ile birleştiği mahale geldik; Meriç'in denizle olan telakkî-i hattı, ki beyaz köpükden ibâret idi. Bu izzülmehâ-i (?) nazarda göze çarpıyordu. Biz Meriç akıntısına dâhil olduk.

Yelkenler kayığın sür'atinin tenâkus itmemesine mümâne'at idemedi. Akıntı kayığı geldiğimiz yola doğru geri, geri sevketmeye çalışıyordu.

Tâifeler küreklerle bu kuvvete galebe etmek için gayret gösteriyorlar idi. Biz bu sayede Meriç üzerinde kat'-i mesafeye başlamış isek de akıntıya bir türlü mukavemet gösteremiyorduk. İdilen bir büyük 'azim ve gayret kasabayı bize gösterdi. Kayığı kıyı³³ tarafına çevirdiler. Kıyı tarafında akıntı bittabi' o kadar şiddetli olmadığından yavaş, yavaş kıyı sıra gitdik. Kayık iki def'a kuma oturdu. Fakat suhûletle kurtarıldı. Nihayet saat on buçukda İnoz iskelesine vâsıl olduk.

Henüz muntazam bir iskelesi olmadığından kayıktan kayığa atlayarak bir adam geçecek kadar arzında konulmuş olan tahta köprü bizi toprağa îsâl etti.

O günü doğruca akrabadan olan zâtın hanesine gitdim. Bir gün kadar yol yorgunluğunu aldıktan sonra, şehrin meşhur mahallerini dolaşmaya kalkdık. Evvelâ hükümet dairesini gezdik. Bâdehu Ceneviz âsârı denmekle şehir-i teş'âr kâr-ı kadim kaleyi seyr ü temâşâ iyledik. Kale kapısı önüne vâsıl olundukda kapının sağ tarafında mermer taş üzerinde menkûş ve kale duvarına mevzû at üzerine binmiş bir adamın çehresi şehrin ön tarafında mahsus doldurma ve çinilerle mefrûş bir tepeyi göstermekte idi. Biri atın karnı altında, diğeri ön tarafında olmak üzere iki hayvan daha bulunuyordu ki mürûr zamanla bunların başları kopmuş olduğundan ne cins hayvan oldukları farkedilemedi.

Esb-i heybetnümâ önünde bir de ağaç bulunuyordu. Bu heykelin neye alâmet olduğu soruldu ise de hakiki bir cevap alınamadı. Bunun sol taraf duvarında diğeri bir nev' heykel daha bulunub birinci kadar kendini gösteremiyordu. Biz buradan kale içine dâhil olduk. Birkaç hatve atdıktan sonra sola sapdık. Bir câmi'-i nûr-ı lâmi' birdenbire manzorumuz oldu. Câmi'nin kâr-ı kadim ve metanetinden dolayı ne zamanın âsârından ve kimin tarafından yapıldığını yanımızdaki zâta su'al itdim. "Bu câmi' Fatih Sultân Mehmet Han hazretlerinin burayı fethinde kiliseden tebdîl olunmuşdur." cevabını verdi. Bunun üzerine câmi'-i şerifin her tarafını nazar-ı ibretten geçirdim. Sultân Gazi Abdülhamid firdevs-i âşiyân hazretleri zamanında tamir olunub bir zât tarafından söylenmiş olan tarih-i tamiri derc-i sâhife-i mefharet kılındı:

Kişveri şâhi risaletdir vekili pâdişâh
Mahlasa Abdülhamid Han bende-i hâs ile
Zeyn edip Câmi'-i Şerifi iyledi imareddin
Mazhâr-ı nûr-ı Hüdâdır işte buldı hakka râh
Mültecâ-yı 'âlem oldur lûtfu çok, ihsânı çok
Mezid-i 'ömri şerefle devrede ol şems-i mâh

33 Bu kıyı yukarıdan Meriç'in olup getirdiği kum ve çamurlardan bataklık hâlini almış, kamış ve sazlarla setrolunmuştur. Bu bataklığın kasabaya karib bulunması havasının muhtel olmasına sebep-i yegânedir. Bâhusus husûle getirdiği taaffün pek fenâdır. Mâlik olduğu sivri sinekler vücûd-ı insanîyi muzdarip itmekdedir. Bu bataklık tathir olunub da Dedeâğacı ile İnoz arasında bir yolcu vapuru yapılacak olursa bu şehrin hâl-i kadimi 'iade idileceği gibi ticaret ve muvâsala dahi kesb-i suhûlet idecektir.

İstanbulun bekleyüb mesrûr ve mâ'mûr sadd-ı hezâr
 Maden-i adl sühavet gencidir bergâhı ah
 Pakiyâ tam tarih oldur beş hurufu her ganî
 Velidir Abdülhamid Han itmesinler iştibâh

Câmi'nin sokak kapısı önündeki döşeme arasına beyzî şeklinde tahminen iki arşın arz ve tûlunda üzerine salib şekli mahkûk olduğu halde bir mermer taş vazî idilmiştir ki bu, ve câmi'in daha bazı mahallerindeki âsâr câmi'in mukaddema kilise olduğunu isbât ve işâret idiyorlardı.

Câmi' kale içinde ve kalelerle muttasıl olup sağ tarafında ve arka cebhesinde o zamanın âsârı olarak müdâfi'inin düşman nazarından muhafazaları için veyahut cebhane ve eslihâ-i nâriye ve zâne-i mahsus birtakım odaları ve bazı fersude topları bulunmaktadır.

Ramazan-ı şerifde bu toplardan birini isti'mâl etmekte imişler. Kalelerin hepsi seyr ü temâşâ eyledi. Ekserisinde mermer taş üzerine oyulmuş resimler ve eski Yunan lisanında yazılar bulunuyordu.

İnoz kasabası tarih nokta-i nazarında dahi meşhûr ve ehemmiyetlidir. Burası rivâyete nazaran milâdi İsa Aleyhisselâm'dan evvel bir aralık Edirne havalisine hükümdar olup muzikanın müesseslik şerefi kendisine isnâd idilen "Orfe" nam kimsenin merkez idaresi imiş. Fakat kalenin inşâsı "Kominos" nam Yunan kralına isnâd olunur.

Meşhur "Kartaja" kumandanı "Anibal" ve İran'ın Kâşâniyan tabakası hükümdarlarından "Serhas"ın Yunan üzerine hareketlerinde bu kasabaya uğrayarak ordu kurdukları mervîdir.

Ve yine selâfîn-i 'Osmaniyye'den "Sultân Murad Hüdâvendigar" hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında buralarda birtakım tekfurlar hüküm sürmekte idi. Hatta şehid-i müşârüneyhin Edirne tekfuru ile "Sazlıdere" nam mahalde etdikleri muharebede düşman kumandanı Meriç Nehri'nin feyzanlı bulunmasından istifâde edib geceleyin içine atladığı bir kayıkla İnoz'a can atarak yakasını kurtarmışdır.

Mukaddemleri pek mâ'mur olan bu kasaba sonraları birtakım harik zuhûruyla harab olmuş ve şimendiferin Dedeğacı'na vürûduyla ahali kâmilen Dedeğacı'na naklederek şehrin bir kat daha mahviyetine sebebiyet vermişlerdir. İnoz ahalesinin Dedeğacı'na hîn-i hicretlerinde bazı zevat bunların teşebbüslerine sekte vererek hicretten ferâgat itdirmişlerdir. Sonraları buraya ta'yin buyurulan kaymakamlar ve ezcümle kaza kaymakamlarından (Hilmi) Efendi namında bir zât sâye-i terakkiyât vâye-i hazret-i pâdişâhide bu havalie muntazam şoseler yaptırarak şehri tezyîn, turuk ve maâbiri teshîl ve tehvîn itdiği gibi harâb olan yerlerin imârına ve iskele inşâsına gayret iderek şehre revnak vermiştir.

Bağ ve bahçeler ile pek çok yeldeğirmenleri bu şehri kadime şeref vermektedirler. Buranın "Yenice" karyesinde neb'ân iden Yenice suyu lezzet ve Hıfzıssıhâca olan fevâidi bi hadd ü hesabdır. Masnuat ve ma'mûlattan en meşhurları su testileriyle küplerdir. Bunların mükemmel fabrikaları olup pek metin küpler i'mâl idilmekte ve hatta mavnalarla vapurlara nakledilerek memâlik-i ecnebiyyeye gönderilmektedir. Avrupa'da İnoz küpü ziyadesiyle şöret bulmuş ve şöreti gündün güne tezâyid etmekte bulunmuştur.

İnoz'da iki gün kaldıktan sonra yine Dedeâğacı'na 'avdet itdim. 'Avdetimin üçüncü günü "Semiramis" nam vapurun "İzmir" gideceği haber alındı. Vapura binmek için kayığa atlamış idim ki vapur fenlengür iderek harekete başladı. Kayıkçıların ikdâmı ve mendil ile edilen işaretler sayesinde vapura yetişildi.

Vapurumuz birkaç mil gittikten sonra yolcularda bir telaş, tâifelerde heyecan görülmeye başladı. Herkes birbirine karıştı. Kalkıp neye telaş itdiklerini sordum. Vapurda bir sakatlık olduğunu haber verdiler. Vapur birdenbire durdu. Kaptan ve tâifeler bir saat kadar makinelerin mümkün merteye tanzimiyle uğraşdılar. Havanın sükûnet ve letâfeti kaptanın gayretine inzimâm iderek vapur yoluna devam itdi. Fakat sür'ati de eskinin üçte birine tenzil itdi. Biz ise yolda kaldığımız için bargâh-ı ehâdiyete secde ve teşekkür iderek münbesit ve ferahnâk olduk. Ertesi günü saat sekizde İzmir şehrini gördük. İlk evvel nazarımıza İzmir'in feneri ilişti. Fenerin ilerisinde gayet metin ve muntazam bir tabya parıl, parıl parlayan toplarıyla â'dâya dehşet veriyordu.

Biz burasını dahi geçmiş idik ki: Hava birdenbire karardı. Kubbe-i semâ siyah bulutlara büründi: Gök gürültüleri işidilmeye beş altı dakika sonra da bardakdan dökülürcesine rahmet inmeye başladı. Bu zamanda vapur da lenger-endâz olmuş idi. Kayıkçılar, sandalcılar vapuru ihâta idtilerse de rahmetin teskînini bekledik; dinmedi. Nihayet bir sandal bizi Pasaporthaneyeye çıkardı. İskeleyle gelinceye kadar rahmetden sıırıksıklam olduk.

Eşyamızı "Hamidiye" oteline naklederek üstümü başımı değiştirdikten sonra havanın açılmasına muntazır idim: Biraz zaman sonra bulutlar çekilmeye, hava iyileşmeye müsâid görünüyordu. Ben de Kordon boyunu gezmeye çıktım. Kordon'da ahabdan birine tesâdüf itdim. O günü Ramazan-ı şerifin ikinci günü olduğundan iftarı hanesinde itmekliğimizi rica itdi. Davete icâbetle Göztepe tramvayına atladık. Buranın tramvayları İstanbul'unkinden daha muntazam ve güzel tefriş edilmiş olduğundan hiç sarsmıyordu. Ba'de'l-iftar –yorgunluğu tezâyid itdirmek için olmalıdır ki- seyr ü teneffüs fikriyle Kordon'a indik. Kordon'un öte, berisini dolaşıksa da yağmurun ortalığa bıraktığı serinlikden herkes evinde istifâde itmekte olduğundan o kadar kalabalık, o derece şetâret görülemedi. İrtesi günü İzmir'in bazı mahallerini kest ü güzâr itdik. Kordon'da nazar-ı meharetime çarpan İzmir Rüsûmat İdaresi idi. Bu daire gayet muntazam ve metin gayet dil-gûşa ve rengîn idi. Zât-ı hazret-i pâdişâhinin i'mâr-ı din-i memleket hususunda padişâh-ı zi kıymetim olduklarına dair yazılıp tâk-ı daireye menkûş olan nizâm-ı dilnişin alındı.

İzmir Rüsûmat Dairesi hakkında söylenen tarih:
 Cihanyan-ı muazzam hazret-i Abdülhamid Hân'ın
 Mukaddes asrıdır âsâr-ı hayra sâhe-i icrâ
 Husûl-ı inzibât ve intizâm için rüsûmâtın
 Bu menbâ-yı 'azimeyi işbu yerde eyledi inşâ
 Rûsuh-ı hükümet oldukça bidaya-perver-i imkân
 Şehinşâh-ı cihânın 'ömrün efvân eylesin mevlâ
 Biri birden mükemmel çıktı iki tarihim
 Birinci mesrû'-yî kâmil ikinci cevâhirîn-i simya
 Yapıldı dair İzmir bu beyl-i rüsûmâta
 Hamidi'l-âsârdır iş bu nevtarh-ı şerif mebnâ

Daire-i mezkûrun yanında bulunan çeşmenin üzeri bu vechile tezyîn olunmuşdı:

Yenbû’-yı âdil ve merhamet
 Şehinşâh-ı deryâ semuh
 Abdülhamid Hân-ı kerîm
 Sultân-ı İskender fütûh
 Kıldı bu dilkeş çeşmeyi
 Zib-i nazargâh u sünu’
 Abdest alıp içtikçe su
 Erbâb-ı tevhîd ve fütûh
 Ol şâh için kılsın taleb
 Dergâh-ı haktan ‘ömr-i nevh
 Tarih-i mankutun dedim
 Ab-ı turatbağş-ı rûh

Biz buradan hükümet dairesine tevcîh-i ikdâm itdik. Daire-i ‘askeriyeyi seyr ü temâşâ eyledikten sonra mekteb-i idâdî-i mülkiyeyi kemâl-i hayretle temâşâyâ daldık. Mekteb-i mezkûrun bahçesinde her nev’ çiçeklerin revâiyih-i lâtifeleri etrafa intişâr idiyor ve hele mektebe bir başka ziynet bahşediliyordu.

Akşam da takarrüb itmîş idi. Biz oradan aheste, aheste mahallimize ‘avdet itdik. İftardan sonra yine Kordon’a indik. Hava gayet açık idi. Semâda yıldızlardan başka bir şey görünmüyordu. Rüzgar hafif, hafif vezân itdikçe sath-ı deryâda ufak, ufak dalgalar hâsıl idiyordu. Bu dalgalar açıldıkça açılıyor, mecnûn ve coşkuncasına rıhtıma çarparak kulüb-ı beşerde bir başka neşe bırakıyordu.

Bir he’yet-i muntazamada rıhtıma yanaşmış olan vapurlardaki kanâdil, kubbe-i semâdaki kevâkib-i lâmiaya rağmen ziyâpaş olmakda idi. Semânın kevâkib-i müniresiyle vapurların kanâdil-i vefiresi in’ikas-ı ziyâlarıyla sath-ı deryâyı da tezyîn eylemişdi.

Rıhtıma mukâbil cihetinde dahi envâ-yı fanus, güna gün kanâdil havagazlarıyla tenvîr edilmiş idi. Bazı tarafda incesaz takımı tanin-endâz, bazılarında millî şarkılar sâmi‘a-nevâz olmakda idi. Kalabalık o derece idi ki izdihmandan bir yer hali görünmüyordu. Her yerde bir letâfet, her yüzde bir başka şetâret görölüyordu. Biz o gece saat dörde kadar rıhtımın öte berisini seyr ü temâşâ itdik. O şetâret gönüllerdeki o inşirah yavaş, yavaş gitmeye başladı.

Ahali akın, akın çekiliyordu artık. Biz de Kordon boyuna veda itdik. Hâbgâhımıza çekildik gıtdik. İrtesi günü alelsabah istasyona geldim. Dinler – Kinler – nam mahale gideceğimden bahisle biletimi aldım. İkide hareket eden katarla Aydın yolunu tuttuk. Bulduğum mevkide etrâf ve eknâfi nazar-ı ibretten geçirmeye başladım. Uğranılan mevkiler bervechi atidir:

Seydi Köyü, Torbalı, Aya Soluk, Aziziye, Balatçık, Elbeyli, Karapınar, Değirmencik, Aydın, Serçe Köyü, Umurlu, Köşk, Çifte Kahveler, Sultânhisarı, Akça, Nazilli, Kuyucak, Kurşunlu, Ortakçı, Saray Köyü, Goncalı, Böcülü, Kocabaş, Kızılkahlık, Başçeşme, Çardak, Avcılar, Südleç, Kinler.

Şimendiferin vürüduyla bu tarafların her bir karyesi şehir haline girmiş, ma’ mûriyet günden güne tezâyîde başlamışdır. Bağ ve bahçelerle müzeyyen olan kasaba ve köylere muntazam istasyonlar, mevkifler yapılarak bir kat daha revnak bulmuşdur.

Gündüz saat on buçuk idi ki Aydın'a geldik. Pek güzel bir manzaraya mâlik olan bu şehri-kadim incir ve portakal ağaçlarıyla evlerini nazar-ı temâşâdan setrediyordu. Yüksek bir tepeye bina edilen mekteb-i idadi-i mülki yeknazarda gözlere lem'â-paş olmakda idi. Bu 'asr-ı terakkî âsâr-ı celîlesinden olduğu müceddid ve muntazam olan he'yeti isbât eylemekte idi.

Bulduğumuz trenin ileriye gitmeyeceği haber alındı. Biletimiz yanımızda bulunduğu halde o günü Aydın'da kaldık. Şimendiferden çıktıktan sonra bir iki saat kadar sokakları ve pazarı dolaşdık. Oldukça muntazam bir çarşısı olub arzu edilen her şeyi bulunuyordu.

Yaz mevsiminde burası pek sıcak olduğundan hiçbir tarafda meydana gelmediği halde burada portakal, enginar, taze fasulye satılmakta idi. Burada meşhur Aydın "Sabuni helvası" denilen bir nev'i lokum yapılır. İrtesi günü "Kinler"e hareket iden şimendifere rakiben yola düşdük. Şems alelmefrûz gurûba meyyâl idi ki makinist istime nihayet verdi.

Şimendiferden indikten sonra doğruca bir misafirhaneye gitdim. İstasyon kasabaya bir çeyrek saat mesafede olub istasyon ile kasaba arasında muntazam bir şose yapılmış ve bu şosenin tarafeyni içcâr-ı muhtelif ve kiraathanelerle tezyîn edilmiştir.

Bu kasaba müdir idaresinde bir mahal olub zaten kahve, gazino, han gibi ebniye ve misafirhanelerden mahrum olduğu halde şimendiferin kademzen-i suhûlet olduğu günden beri bu misüllü ebniye inşâ itdirmişler; bir taraftan da bunların teksîriyle tevsî'-i memleket, tâmîr-i mülk ü millete sa'y bulunmaktadırlar.

Ben burada geceledikten sonra ertesi günü kiraladığım bir araba ile "Konya" vilayetine mülhak "Burdur" sancağına geldim. Artık burada seyahate hitam verdim. Çünkü son menzilgâhım burası idi.

Burdur'da ikâmetim bir ay kadar devam itdiğinden her tarafı layıkıyla öğrenildi. Buranın "İsparta"ya kurbiyyet mesafesi olub beynlerindeki ba'd altı sâ'attir.

Tarih sahifelerinde bu havalinin ismi "Hamid ili" dir. Bu kere "İsparta" nâm-ı diğerk "Hamid Sancağı" şerefsünuh buyurulan irade-i hazret-i pâdişâhi ile "Hamidâbâd" tesmiye buyurulmuşdur. Bu nâm-ı celîl bu civarları bir kat daha tezyîn ve âbâdân eylediğinden ahalisi cidden bahtiyâr, ve sezâvar-ı tebcîldir.

Burdur sancağı cedd-i emced hazret-i pâdişâhi "Sultân el Gazi Orhan ve Gazi Osman" hazerâtının zaman-ı saltanatlarında zeâmet usûlüyle idare olunduğu halde Kirman – Kütahya – eyaletine ve sonraları "Bursa"ya merbut bir kazâ bulunuyormuş. 'Asr-ı hâzıra kadar kazâlıkla idâre olunmakta iken ahalisinin hüsn-i arzusu, memleketin terâkkîsi hususundaki sevgi ve muhabbetlerinden nâşî irâde-i seniyye-i pâdişâhiyi istihsâl iderek liva olmuşdur. Buranın dağları ot ve ağaçtan mahrum olub hanelerinin damlarının toprak olması cihetiyle manzaraca Arabistan'ı andırır. Burdur Gölü denmekle meşhur, suyu deniz suyu lezzetinde balıktan külliyyen ârî önünde bir de göl bulunur. İçinde hayvanâtın taayyüş idememesi suyun havâss-ı lâzimeyi hâiz olmadığını gösteriyor. Şehrin muntazam bir çarşısı vardır. Çarşının ortasında Konya Valisi merhum "Ahmed Tevfik" Paşa'nın eser-i hamiyetleri olarak takriben on beş arşın irtifâ'ında üç tabakadan ibaret bir saat kulesi yapılmıştır. Kulenin üst katında muntazam bir saat ve alt

katında “Ali” namında bir de saatçi bulunuyordu. Bu saatin çanının sadâsı takrîben iki saatlik mesafede sımâh-ı beşere vâsıl oluyor.

Şehir bir dağ eteğine mebnî olub önünde bahçelerin ilerisindeki mezkûr göl şehre güzel bir manzara vermektedir.

Şehrin pek çok bağ ve bahçeleri vardır. Ahâli ticâret ve zirâ‘atle meşguldür. “Burdur Alacası” denmekle meşhûr her nev’ perde ve döşemelik ve melbûsat için alaca nescolumaktadır. Bunlar için mahsûs yapılmış fabrikaları olmayub destgâhları kendi hânelerindedir. En kavî ve metin alacanın fiyatı pek ehvendir. Beher topı on arşından noksan bulunmaz. Pek çok cevâmî’ ve mescitler ve bir de mevlevîhânesi vardır. Meşhur “Kalender Dede” burada medfûndur. Buranın Câmi‘-i Kebir minaresi İstanbulvârî iki şerefelidir. ‘Ulemâ ve eşrâfi çokdur. Muntazam bir hükümet dairesi ile birer bâb mekteb-i ibtidâî ve rüşdiyesi vardır. Havası latif, suyu pek çok ve hıfzıssihhâya muvâfıktır. Buranın mevsim-i sayfda “Çehârşenbe” tâ‘bir itdikleri mahal, İstanbul’un “Kağıthane” mesîresine müşâbih bir nev’ mesiregâh olub her Çarşamba günleri tâife-i nisâ burasını işgâl iderler. Bağ ve bahçelere girerler. Oralarda gece saat bire kadar zevk u sefâ ile vakit geçirdikten sonra hânelerine ‘avdet iderler.

Buranın bir düğününde bulundum. Anadolu âdâtı İstanbul ve memâlik-i sâireninki gibi olmadığından düğünün ne yolda icrâ olduğunu bervech-i zir beyâna cüret eylerim:

Bildiklerimden bir zât tehhül itdi. Bu zât me‘murinden bir çok zevâtı düğününe davet itdi. Ben de med‘uvvîndim. İrtesi gününde kız evinden gelini güvey evine getireceklerini ve bu hususda benim de bulunmaklığımı söylediler. Ben de buranın düğününe kesb-i ittilâ‘ itmek için görmesini arzu itdim. Gelini tatar arabalarından birine bindirmiş oldukları halde bize “buyurunuz; gidiyoruz” dediler. Önümüzde üç dört münâdi ve duâhân bulunuyordu. Bunlar ilâhî gibi ve fakat dedikleri anlaşılmasız muttasıl bir şeyler okuyorlar; beş dakika gitdikten sonra yine tekrar ediyorlardı. Ben şimdiye kadar böyle bir şey görmediğimden bunların ne söylediklerini yanımdakilerden birine su‘âl itdim. “Gerçi bir şeyler okuyorlar ama ne okuduklarını biz de bilmeyiz!” cevabını verdiler.

Biz gelini bu vechile güvey evine bıraktık. Akşamı dahi zıfâf davetine gitdik. Kalender Dede hazretlerinin câmi‘-i şerifi ki içinde türbe-i saadetleri bulunuyordu; ba‘de‘l-ta‘am burada yatsı namazını edâ itdik. Güveyi evine götürdük. Evin kapısı önünde müfti-i belde tarafından idilen bir duâya hazirun tarafından Fatihâ ile nihayet verildi. Güveyin yediği yumruk ve tepmenin hadd ü hesabı yok idi!!!...

Güveyi eve koyduktan sonra tekrar Kalender Dede’nin odasına ‘avdetimizi söylediler. Ben ise kendime “Artık işimiz kalmadı! Saat dörde geldi. Acaba başka bir adetleri daha mı var? Yoksa dayak sırası med‘uvvîne mi geldi!...” diyor idim. Her ne hal ise biz tekrar odaya gitdik. Biraz oturduktan sonra ikâmetgâhıma gitmek için müsâ‘de istedimse de daha “Kuzu yiyeceğiz. Durun bakalım.” dediler.

Cerr itdik. Bir buçuk saat sonra güvey elinde bulunan büyücek bir tepsi içinde i‘lâ doldurulmuş bir kuzu olduğu halde çıkageldi. Bunun ne olduğunu yanımda bulunan bir zâta

su'âl itdim. O da şu yolda cevap verdi: “Burada gelin ile güvey daha emr-i ilâhiyi yerine getirmeden evvel bu kuzudan birer parça yerler. Bâdehu güvey kuzuı med’uvvîne götürüb onlar da yedikden sonra güvey eve gitmek için müsâ’de isder. Verilse gider. Verilmezse sabaha kadar oturur. Elhasıl güveyin eve gitmesi med’uvvînin reyine aittir.”

Ben bir aralık bu uygunsuz adete merak itdim. Bîçâre güveyin çektiği hallere bakınız! Bir de insafsız med’uvvîne çatar ise Allah o güveye, o geline sabırlar versin!... Biz kuzudan bir parça yedikden sonra artık hâl ü âdâta vakıf olduğumdan med’uvvînin reylerini istihsâl iderek hemen güveyi evine gönderdim. Zavallı adam sevine, sevine gitdi. Kim bilir ne kadar duâ itmiştir?! Düğünden birkaç gün sonra yağmur duâsına gidileceğine dair çarşı ve pazarda tellâllar ihbârâta başladılar. Mekteb-i ibtidâiye ve rüşdiye şâkirdânı hocaları tarafından edilen duâlara âmin-hân oldukları halde yüksek bir tepeye bilcümle me’murin ve ulemâ ve eşrâf-ı belde ile fevc fevc çıkmakta idiler.

Şehirde ikâmet ittiğim halde böyle bir duâda bulunamazsam vicdânen muzdarib olacağım cihette hemen aldığım bir abdestle mezkûr tepeye tazarrû’ ve niyâza gitdim. ‘Ulemâ-yı âmilin zümre-i salihinden bir zât tarafından idilen duâya amin denildi. Bu yağmur duâsı birbirini müteakip üç gün devam itdi. Bî-hikmet-i Allahu teâla rahmet yağmadı. ‘Ulemâdan bir zât yağmur hakkında bildiği bir duâyı taşlara yazıp mâ’i câri derûnuna atdılar. İrtesi günü kudret-i samedâni, azimet-i zülcelâliyi kulüb-ı beşerde bir kat daha takviye itdiren gök gürültüleri, şimşek parıltıları işidilmeye başladı. Gûyâ ki semâdan bir parça velvele-i cihan ber-endâzını izhâr için yerlere incek kıyas olunur. Veya ki semâvât tehlil-i nâm-ı Kibriyâ için sâfiline pîr ü azimetnümün idi. Şu hâl bilâ-inkitâ’ on yedi gün kadar devam itdi. Husûsen ehl-i ziraatin yüzlerinde nûr-ı meserret lem’âna başlamış idi ki bu zamanda yine rahmet-i ilahî mu’inin olduğu halde Burdur’dan hareket ve dördüncü günü İstanbul’a muvâsalat olundu.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.EŞA, 9/104, 29 Zilhicce 1306 (26 Ağustos 1889).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.İD. 89/42, 24 Eylül 1918.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HAT. 142/5913, 5 Şevval 1212 (23 Mart 1798).

Ak, Mahmut. “Evliya Çelebi”. *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. 1: 426-428. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Ak, Mahmut. “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4 (2004): 163-211.

Asiltürk, Baki. “Osmanlı Seyyahları Avrupa Yolunda”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 9: 100-109. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- Baykara, Tuncay. "Ahmet Zeki Velidi Togan". *İslam Ansiklopedisi*. 41: 209-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Coşkun, Menderes. "Seyahatnâme". *İslam Ansiklopedisi*. 11: 13-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Coşkun, Menderes. "Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinde Hac Yolculuğu". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 4: 506-511. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Erdoğan, Türkan. "Eothen'de Oryantalizm ve Osmanlı Dünyası: Eleştirel Söylem Çözümlemesi", *Erdem Dergisi* 66 (2014): 87-101.
- Esenbel, Selçuk. "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnâmeleri ve İstihbarat Raporları". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 2: 215-221. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Eyice, Semavi. "Ayasofya Camii". *İslam Ansiklopedisi*. 4: 218-219. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Faroqi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi". *İslam Ansiklopedisi*. 11: 529-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İlgürel, Sevim. "Menâsik-i Mesâlik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (1975): 147-162.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998.
- Şeşen, Ramazan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Taşagül, Ahmet. "Hitâynâme". *İslam Ansiklopedisi*. 17: 404-405. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Üstüner, Ahmet. "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 33 (2019): 41-104.
- Vatin, Nicolas. "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?", *Cogito* 19 (1999): 161-178.
- Yakar, Hamza. *Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2013.
- Yazıcı, Hüseyin. "Seyahatnâme". *İslam Ansiklopedisi*. 37: 9-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Yerasimos, Stefanos. *Tavernier Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

